

HATÁRHELYZETEK A(Z ÉLMÉNY)VILÁGBAN: ÁTMENET ÉS FOLYTONOSSÁG. VENDÉGSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

DÜLL Andrea

ELTE PPK Ember-Környezet Tranzakció Intézet
BME GTK Szociológia és Kommunikáció Tanszék
dull.andrea@ppk.elte.hu

„A határ és vidéke, bárhogy is nézzük, mindig sokkal izgalmasabb hely, mint az ország belseje. Varázslatos, bűvös térség, a kockázat, kaland titokzatos helye, ahol a táj és annak minden rezdülése feszültséggel van tele.” (Bodor Ádám: *A börtön szaga*. Magvető, 2001. p. 12.)

A határhelyzetek pszichológiája többnyire az emberi létezés kritikus, átmeneti vagy krízisszerű állapotai felől közelít (vö. Árkovits & Varga S., 2025). A környezetpszichológiai megközelítés (Düll, 2009, 2021, 2023) szerint minden határhelyzet egyben térbeli és helyélménybeli tapasztalat (Düll, 2010) is. Nem csupán pszichés vagy társadalmi átmenetéről van szó, hanem olyan szociofizikai állapotokról, amelyekben az ember és környezete közötti viszony is átrendeződik. A határhelyzet ezért nem egyszerűen „belső” történés: mindig valahol történik. Terekben, helyek között, helyvesztésben vagy új helyek keresésében.

A liminalitás – a küszöbhelyzet – fogalma (lásd Árkovits & Varga S., 2025) különösen termékeny kapcsolódási pontot kínál a lélektan és ezen belül a környezetpszichológia számára. A latin *limen*, vagyis

’küszöb’, eredendően maga is térbeli metafora: átjárót, köztes állapotot, átmeneti zónát jelöl; olyan állapotot, amelyben a korábbi struktúrák már elveszítették stabilitásukat, az új rend azonban még nem szilárdult meg. Az ember ilyenkor „két világ között” létezik – pszichológiai értelemben éppúgy, mint térbeli tapasztalatként. A köztes lét egyszerre hordoz bizonytalanságot és lehetőséget, dezorientációt és kreatív átalakulást.

Az átmenetek élménye mindig szorosan kapcsolódik a helyekhez és az énazonosság folytonosságához (Düll, 2025). Az ember identitása nem pusztán narratív vagy társas konstrukció, hanem mélyen beágyazott a pszichológiailag jelentős helyek tapasztalatába. Gyermekkori kertek, rejtkehelyek, vakációk átmeneti terei, kollégiumi szobák, elhagyott otthonok vagy éppen ideiglenes menedékek nemcsak emlékek hordozói, hanem az én folytonosságának szociofizikai horgonyai is. Az átmenet ezért soha nem „üres” időszak: helyekkel telített élménystruktúra.

A határhelyzetek egyik legfontosabb környezetpszichológiai kérdése éppen az, hogy miként válik egy tér átmeneti térére, vagy még inkább: átmeneti helylé. Maga

a tér és a hely viszonya is értelmezhető egyfajta átmenetként: a tér a fizikai-geográfiai lokalitás, míg a hely pszichológiailag interpretált tér (Dúll, 2015). Mikor lesz egy folyosó küszöb, egy váróterem liminális hely, egy iskola idegenség vagy otthonosság tere? A liminalitás nem kizárólag pszichodinamikai vagy kulturális állapot, hanem térélmény is. Az átmeneti terek egyszerre nyitottak és bizonytalanok: nem teljesen bentiek, és nem teljesen kintiek (Benkő, 2025). Az ember ezekben a helyzetekben gyakran elveszíti megszokott tájékozódási pontjait, ugyanakkor lehetőséget kap új jelentések és új identitásformák kialakítására (Dúll, 2010).

A környezetpszichológia tranzakcionális szemlélete (Dúll, 2021, 2023) szerint az ember és környezete kölcsönösen alakítják egymást. Ez különösen jól megfigyelhető a krízishelyzetekben és az életfordulók során. A gyász (Dobai, 2019), a költözés (Horvát et al., 2011), a pszichiátriai problémák – pszichotikus állapotok (Dobai, 2025a, 2025b), az evészavarok (Túry et al., 2006), a hajléktalanság (Kántor et al., 2019), a serdülőkori identitáskrizis (Dúll, 2014) vagy a droghasználat (Kiss et al., 2015) mind együttjárnak a térélmény átalakulásával. Az ismerős környezet idegenné válhat, míg korábban jelentéktelen helyek pszichológiai menedékké alakulhatnak. A liminális állapotok egyik alapélménye éppen a „helyvesztés”: az otthonosság megbomlása, a világ megszokott rendjének feloldódása (Dúll, 2018).

Tim Marshall a *Falak – Életünk kerítések árnyékában* (*Divided: Why We're Living in an Age of Walls*) című könyvében alapvetően azt állítja, hogy a globalizációról szóló optimista narratíva ellenére a világ nem nyitottabb lett, hanem egyre inkább újrafelosztott és elhatárolt. A hidegháború után sokan a

határok elhalványulását várták, valójában viszont soha annyi határfal, kerítés és ellenőrzött zóna nem épült, mint a 21. században. Marshall fő kérdése, hogy miért épít az emberiség egyre több falat éppen akkor, amikor elvileg minden össze van kötve, összekapcsolódik? Marshall szerint a fal nem pusztán fizikai objektum, hanem egyszerre fejezi ki a félelmet (a fal mint biztonsági illúzió), az identitásvédelem igényét, a politikai kontrollt, a gazdasági egyenlőtlenségeket és a kulturális szorongást – a modern falak mögött tulajdonképpen mindig ugyanaz a logika áll: a „mi” és az „ők” elválasztása. A 21. századi világ egyszerre szeretne nyitott és védett lenni – és ez a két törekvés gyakran konfliktusba kerül. Ráadásul ma már nemcsak kőfalak vagy rönkkerítések léteznek, hanem vannak virtuális elkülönülések is: információs falak, algoritmikus buborékok, internetes cenzúrák, kulturális elkülönítések is. Ebből a nézőpontból nézve a modern ember fizikailag közelebb került másokhoz, mentálisan viszont sokszor távolabb. Marshall végső soron azt állítja – és ezzel egyet is érthetünk –, hogy az emberi társadalmaknak szükségük van határookra. Nem feltétlenül falakra, de mindenképpen identitásra, elkülönülésre, „saját térre”. A probléma akkor kezdődik, amikor: a falak párbeszéd helyett épülnek, vagy amikor a félelem válik társadalomszervező erővé. Marshall tulajdonképpen azt mutatja meg, hogy a geopolitikai falak mögött nagyon is emberi pszichológiai mintázatok állnak: félelem az idegentől, kontrolligény, identitásvédelem, a „bent” és „kint” archetipikus elkülönítése. Környezetpszichológiai szempontból ez a gondolatmenet nagyon is izgalmas felvetéseket jelent a territoriális viselkedés, az énhatárok, az otthonosság- és a biztonságérzet, valamint

a kollektív térhasználat globális léptékű pszichológiája szempontjából (vö. Dúll, 2010, 2015a, 2015b). Mindez pedig sok tekintetben a szociofizikai térstruktúrák átértelmezésének igényét is megteremti.

A határhelyzetek persze nem pusztán veszteségekkel vagy krízisekkel kapcsolódnak össze. Victor Turner (1920–1983) brit kulturális antropológus klasszikus liminalitáselmélete alapvető vizsgálati keretet kínál a társadalmi átmenetek, rítusok és a struktúra nélküli állapotok megértéséhez. A liminalitás (a latin *limen* = küszöb szóból) az átmeneti rítusok középső fázisa, amely az elkülönülés és a reintegráció (beilleszkedés) között helyezkedik el. A liminalitás az „anti-struktúra állapota”, ami a „struktúra” (a társadalmi hierarchia és rend) alternatívája vagy tagadása. Ez egy kaotikus, ám teremtő állapot, amelyben a társadalmi szabályok átmenetileg nem érvényesek, a társadalmi különbségek (vagyon, hatalom) elhalványulnak, egyfajta intenzív, egyenlőségen alapuló közösségi élmény – *communitas* – alakul ki, amelyben a tagok között mély, közvetlen emberi kapcsolat (struktúra nélküli társadalmi összetartozás) jön létre. A struktúra (rend) és az anti-struktúra (liminalitás) váltakozása a társadalom működésének alapvető ritmusa, így a liminalitás a társadalmi megújulás terepe is: a köztes létben az addigi struktúrák fellazulnak, ami lehetőséget ad új kapcsolódások, új identitások és új helyélmények kialakulására. Így a liminalitás szakaszai potenciálisan kreatívak és transzformatívak is lehetnek.

Környezetpszichológus szemmel nézve ezt a folyamatot az ember–környezet összeillés dinamikus újraszerveződéséként értelmezhetjük. Nem véletlen, hogy az identitásváltások és életfordulók gyakran együtt

járnak a környezet átalakításával: szobák újrendezésével, költözéssel, személyes tárgyak új jelentéseivel, új helyek birtokbavételével (Dúll, 2012) vagy épp a világ globális átrendeződésével.

A 21. század világa különösen intenzív liminális tapasztalatokat termel. A gyors társadalmi változások, a mobilitás, a digitális terek térnyerése, a bizonytalan életutak és az állandó alkalmazkodási kényszer mind hozzájárulnak ahhoz, hogy manapság az átmenetiség nem kivételes állapot, hanem szinte permanens létélmény. A modern ember gyakran tartós „köztes létben” él: egyszerre kapcsolódik több helyhez, közösséghez és identitáshoz, miközben egyikhez sem teljesen. A környezetpszichológia számára ezért különösen fontos kérdés, hogyan őrizhető meg az én folytonossága egy állandóan változó világban (Dúll, 2015).

Az *Alkalmazott Pszichológia* jelen tematikus számában közölt tanulmányok sokféle perspektívából közelítik meg a határhelyzeteket, mégis közös bennük, hogy érzékenyen reflektálnak az ember sérülékeny, átmeneti és gyakran bizonytalan létezés módjaira. A környezetpszichológia nézőpontja ehhez azt a felismerést teszi hozzá, hogy az emberi élet fordulópontjai mindig térben is történnek. A határhelyzeteknek vannak helyei, atmoszférái, tárgyai és testi-téri tapasztalatai. A küszöbhelyzet nem pusztán metafora, hanem megélt szociofizikai valóság.

Talán éppen ezért különösen fontos ma újraértelmezni az átmenet és folytonosság kapcsolatát. Az ember pszichológiai stabilitása nem a változás hiányából fakad, hanem abból a képességből, hogy az átmenetek során is képes legyen jelentést, helyet és kapcsolódást találni. A liminális állapotok nem egyszerűen „köztes” időszakok, hanem az

emberi önmeghatározás egyik legfontosabb színterei. Életünk helyei nem pusztán háttéri történeteinknek, hanem aktív résztvevői identitásunk alakulásának (Dúll, 2025). A határhelyzetek így végső soron nem pusztán a veszteség, hanem az átalakulás helyei is. Olyan küszöbök, amelyek egyszerre választanak el és kapcsolnak össze: múltat és jövőt, ismertet és ismeretlent, önmagunk korábbi és lehetséges változatait.

IRODALOM

- Árkovits, A., & Varga S., K. (Eds.) (2025): *Határhelyzetek világa: Tanulmányok a köztes létről*. L'Harmattan–TIT Kossuth Klub Egyesület.
- Benkő, M. (2025): Átmeneti terek. In A. Árkovits & S. K. Varga S., K. (Eds.), *Határhelyzetek világa: Tanulmányok a köztes létről* (pp. 23–34). L'Harmattan–TIT Kossuth Klub Egyesület.
- Bodor, Á. (2001): *A börtön szaga*. Magvető.
- Dobai, A. (2019): Az elengedés és a gyász városi és a virtuális térben. *Kharón – Thanatológiai Szemle*, 23(4). 50–56.
- Dobai, A. (2025a): Az egészségügy mint hatalmi erőter a pszichiátria példáján. *Jogelméleti Szemle*, 26(3). 29–39. <https://doi.org/10.59558/jesz.2025.3.29>
- Dobai, A. (2025b): Pszichiátriai betegek az egészségügyi rendszer és a társadalom labirintusában. *Tanulmányok (Novi Sad)*, 2025(1). 97–114.
- Dúll, A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései: helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan Kiadó.
- Dúll, A. (2010): „Vannak vidékek legbelül”: Szakralitás a helyhasználatban – környezetpszichológiai megközelítésben. *Helikon*, 56(1–2). 227–238.
- Dúll, A. (2012): Az otthon dialektikája: A hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In Varga K. & Gösiné Greguss A. (Eds.), *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás* (pp. 525–561). L'Harmattan Kiadó.
- Dúll, A. (2014): Hol szeret lenni a serdülő? A serdülőkori identitásalakulás a kedvenc kamaszkori helyek tükrében. In Elek T. (Ed.), *Összebeszélünk* (pp. 52–55). Ifjúság szakmai Társaság Alapítvány.
- Dúll, A. (2015a): Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: A helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In Keszei A. & Bögre Zs. (Eds.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 19–33). L'Harmattan Kiadó.
- Dúll, A. (2015b): Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: Helyérzés, helykötődés és helyidentitás. In Bodor P. (Ed.), *Emlékezés, identitás, diszkurzus* (pp. 109–130). L'Harmattan Kiadó.
- Dúll, A. (2018): Az otthonosság környezetpszichológiai szempontból. *Magyar Művészet*, 6(1). 138–144.
- Dúll, A. (2021): A környezetpszichológiától az ember–környezet tranzakció tudományig: Áttekintés az elmúlt (majdnem) 30 évről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76(3–4). 727–745. <https://doi.org/10.1556/0016.2021.00050>

- Dúll, A. (2023): Ember–környezet tranzakció viselkedéstudományi kutatások: Környezetpszichológiai fenntarthatóság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 78(4). 471–484. <https://doi.org/10.1556/0016.2023.00086>
- Dúll, A. (2025): Átmenet és folytonosság: Helyek az énmeghatározásban. In Árkovits A. & K. Varga S., K. (Eds.), *Határhelyzetek világa: Tanulmányok a köztes létről* (pp. 209–221). L'Harmattan–TIT Kossuth Klub Egyesület.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2011): Helyvesztésemény és honvágy – egy „keserédes” jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*, 13(2). 21–32.
- Kántor, Á., Brózik, P., & Dúll, A. (2019): Psychological research on homelessness: The relation between psychological and external homelessness. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 7(3). 80–112. <https://doi.org/10.12663/PSYHUNG.7.2019.3.5>.
- Kiss, O., Dúll, A., Rácz, K., & Rácz, J. (2015): Droghasználat és a felépülés terei, útvonalai. In Keszei A. & Bögre Zs. (Eds.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 116–138). L'Harmattan Kiadó.
- Marshall, T. (2021): *Falak – Életünk kerítések árnyékában*. Park Kiadó.
- Túry, F., Dúll, A., Wildmann, M., & László, Zs. (2006): Családlátogatás evészavarban szenvedőknél – környezetpszichológiai megfontolások. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1). 53–66. <https://doi.org/10.1556/mpszle.61.2006.1.4>